

Εξελικτικές διαφορές στην επιθετικότητα και στις σχέσεις προσκόλλησης με γονείς και συνομηλίκους

Εύη Μακρή-Μπότσαρη

Εισαγωγή

Ο όρος επιθετικότητα αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα πράξεων οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία, τη σοβαρότητα και την επίλογό του θύματος. Μεταξύ των πολλών εκδηλώσεων της επιθετικότητας περιλαμβάνονται η λεκτική επιθετικότητα, ο εκφοβισμός, η σωματική επιθετικότητα, ο εσκεμμένος αποκλεισμός του θύματος από το σύνολο, που είναι ένα είδος έμμεσης επιθετικότητας, καθώς και διάφορες μορφές βίας, όπως κλοπή, βιασμός και ανθρωποκτονία (Loeber & Hay, 1997).

Η έρευνα για την επιθετικότητα εστιάζεται στον εντοπισμό των βιολογικών, ψυχολογικών, περιστασιακών, διαπροσωπικών και κοινωνικών παραγόντων που προάγουν την επιθετική συμπεριφορά. Οι παράγοντες αυτοί θεωρούνται ότι επηρεάζουν την επιθετικότητα επιδρώντας στις ιδέες, το θυμικό και τη διέγερση. Μεταξύ των παραγόντων πρόβλεψης της επιθετικότητας που τοποθετούνται στο επίπεδο του κοινωνικού περιγυρου, κεντρική θέση φαίνεται να κατέχουν οι σχέσεις προσκόλλησης των παιδιών και των εφήβων με τους γονείς αλλά και με τους συνομηλίκους.

Στόχος της μελέτης είναι να διερευνήσει τις εξελικτικές διαφορές στην επιθετικότητα και τις σχέσεις προσκόλλησης με γονείς και συνομηλίκους στην εφηβεία.

Επιθετικότητα

Γενικά, ως ανθρώπινη επιθετικότητα ορίζεται κάθε συμπεριφορά η οποία εκδηλώνεται κατά ενός άλλου ατόμου με άμεση πρόθεση την πρόκληση βλάβης. Επιπλέον, ο δράστης πρέπει να πιστεύει ότι η συμπεριφορά θα επιφέρει βλάβη στο στόχο και ότι ο στόχος θα επιδιώξει να αποφύγει τη συμπεριφορά (Geen, 2001).

Η επιθετικότητα, ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, θεωρείται ως μια πολυδιάστατη εννοιολογική κατασκευή, η οποία περιλαμβάνει γνωστικές, θυμικές και συμπεριφορικές πτυχές (Barfoot, 1992· Buss & Pery 1992). Η θυμική πτυχή της επιθετικότητας αποτελείται από συναισθήματα

όπως είναι ο θυμός και η αντιπάθεια. Η γνωστική πτυχή αναφέρεται κυρίως στην κακή προαίρεση και την καχυποψία. Η συμπεριφορική πτυχή περιλαμβάνει διάφορες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς, όπως είναι η σωματική και η λεκτική επιθετικότητα.

Εμπειρικά δεδομένα για τις αλλαγές που παρατηρούνται στην επιθετική συμπεριφορά φαίνεται να τεκμηριώνουν ορισμένες αναπτυξιακές τάσεις. Έτσι, τα αγόρια και οι άνδρες φαίνεται να είναι συχνότερα οι δράστες και τα θύματα σωματικής επιθετικότητας απ' ό,τι τα κορίτσια και οι γυναίκες (Berkowitz, 1993· Campbell, 1995· Carlo, Raffaelli, Laible & Meyer, 1999· Crick & Grotpeter, 1995). Οι διαφορές φύλου στη λεκτική επιθετικότητα κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση, είναι όμως μικρότερες και λιγότερο συστηματικές (Buss & Perry, 1992· Harris & Knight-Bohnhoff, 1996). Ως προς το συναίσθημα του θυμού, τα ερευνητικά δεδομένα δεν φαίνεται να στηρίζουν την ύπαρξη διαφορών φύλου (Buntaine & Costenbader, 1997· Harris & Knight-Bohnhoff, 1996).

Σε γενικές γραμμές, η συχνότητα και η ένταση της επιθετικής συμπεριφοράς μειώνονται με την πρόοδο του χρόνου (Campbell, 1995· Harris, 1996· Harris & Knight-Bohnhoff, 1996· Lore & Schultz, 1993). Τα ποσοστά των βιαιοπραγιών φαίνεται μάλιστα να κορυφώνονται στις ηλικίες 20-24 ετών και για τα δύο φύλα, παρουσιάζοντας σταδιακή πτώση στη συνέχεια. Για παράδειγμα, η Harris (1996), και οι Harris και Knight-Bohnhoff (1996) βρήκαν ότι η ηλικία σχετίζεται αρνητικά με τη σωματική επιθετικότητα, τη λεκτική επιθετικότητα, το θυμό και την εχθρότητα, όπως αυτές οι διαστάσεις της επιθετικότητας αποτυπώνονται με το ερωτηματολόγιο των Buss και Perry (1992).

Σχέσεις προσκόλλησης

Η προσκόλληση είναι ένας ισχυρός, μακροχρόνιος συναισθηματικός δεσμός (Hays, 1998). Η θεωρία της προσκόλλησης, η οποία αναφέρεται στους δεσμούς αυτούς και το ρόλο τους στη συγκρότηση της προσωπικότητας, διαμορφώθηκε από τον Bowlby (1969-1982, 1973, 1980) και την Ainsworth (1989, 1991). Τρία είναι τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την προσκόλληση από άλλες διαπροσωπικές σχέσεις: η αναζήτηση της εγγύτητας, τα συναισθήματα ανακούφισης από την ύπαρξη μιας ασφαλούς βάσης και το άγχος του αποχωρισμού (Ainsworth, 1989· Bowlby, 1969-1982· Hays, 1998· Weiss, 1991).

Στους εφήβους και τους ενήλικους οι ερευνητές εντόπισαν τρία κύρια εί-

δη προσκόλλησης: ασφαλή, ανασφαλή/απορριπτική και ανασφαλή/ανήσυχη (Crowell, Fraley & Shaver, 1999). Οι «απορριπτικοί» έφηβοι και ενήλικα προτιμούν τη συναισθηματική ανεξαρτησία και χαρακτηρίζονται από απροθυμία επιδίωξης διαπροσωπικών σχέσεων οικειότητας ή αναζήτησης σorgeής και τρυφερότητας από τους άλλους, καθώς και από την ενεργή απόρριψη της ανάγκης στενών συναισθηματικών σχέσεων. Αντίθετα, η συναισθηματική υπερεξάρτηση από τους άλλους και η ανησυχία μήπως αυτή δεν επιτευχθεί είναι γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τους «ανήσυχους» εφήβους και ενήλικους.

Οι Allen και Land (1999) επισημαίνουν ότι για να πορευθεί ο έφηβος με επιτυχία στα δύσκολα χρόνια της εφηβείας και να αποκτήσει τελικά ομαλά την αυτονομία του χρειάζεται, περισσότερο ίσως από κάθε άλλη φάση της ζωής του, ασφαλή προσκόλληση. Στην εφηβεία οι ανάγκες και οι συμπεριφορές προσκόλλησης δεν εγκαταλείπονται, αλλά μετασχηματίζονται και διευρύνονται. Οι σχέσεις προσκόλλησης των εφήβων δεν είναι ασύμμετρες, όπως στη βρεφική ηλικία, αλλά περισσότερο αμοιβαίες, με το κάθε μέλος της σχέσης ταυτόχρονα να δέχεται και να παρέχει φροντίδα και στήριξη.

Οι θεωρητικοί της προσκόλλησης ισχυρίζονται ότι οι έφηβοι μπορούν να προσκολληθούν σε περισσότερα του ενός πρόσωπα, κάτι που έχει θετικές επιπτώσεις στην ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη και προσαρμογή (Howes, 1999). Ο ισχυρισμός αυτός υποστηρίζεται από τα εμπειρικά δεδομένα (για μια ανασκόπηση βλ. Thompson, 1998). Ο κεντρικός ρόλος των προσώπων προσκόλλησης στην εφηβεία είναι να στηρίζουν συμπεριφορές του εφήβου που προάγουν την αναζήτηση αυτονομίας. Οι Allen και Land (1999) ισχυρίζονται ότι ομαλότερη απόκτηση αυτονομίας επιτυγχάνεται όταν η προσκόλληση του εφήβου στους γονείς είναι ασφαλής. Ο ισχυρός και ασφαλής δεσμός του εφήβου με τους γονείς δεν αποτελεί εμπόδιο στην προσπάθειά του για ανεξαρτησία (Grotevant & Cooper, 1985). Αντίθετα, την υποκινεί. Η ασφαλής προσκόλληση του εφήβου στους γονείς χαρακτηρίζεται από τη γονεϊκή συμπαράσταση στην προσπάθειά του για αυτονομία και ανεξαρτησία, με ταυτόχρονη διατήρηση ζεστών και υποστηρικτικών διαπροσωπικών σχέσεων του εφήβου με τους γονείς του (Bowlby, 1973). Κατ' αυτό τον τρόπο οι γονείς δημιουργούν στο παιδί την αίσθηση ότι υπάρχει μια ασφαλής βάση στη οποία μπορεί πάντα να επιστρέφει και αυτή ακριβώς είναι που δίνει στον έφηβο την ικανότητα να διερευνήσει τον εαυτό του και τον κόσμο που τον περιβάλλει (Armsden & Greenberg, 1987). Έτσι, οι σχέσεις προσκόλλησης του παιδιού με τους γονείς μπορεί στην εφηβεία να επανατοποθετούνται και απ

σχέσεις μονομερούς εξουσίας και αυθεντίας να μετασχηματίζονται σε πιο συνεργατικές, δεν παύουν όμως να υφίστανται, έστω και αν ένα άλλο κύριο πρόσωπο προσκόλλησης αντικαταστήσει τους γονείς (Youniss & Smollar, 1985). Μάλιστα, ακόμα και μετά την ενηλικίωσή τους, τα περισσότερα παιδιά εξακολουθούν να διατηρούν μια μεστή σχέση με τους γονείς τους, μολονότι οι γονείς επηρεάζουν λιγότερες πτυχές της ζωής των ενήλικων παιδιών (Ainsworth, 1991· Thornton, Orbuch & Axinn, 1995).

Ο βαθμός στον οποίο αλλάζουν οι σχέσεις προσκόλλησης με τους γονείς στην εφηβεία επηρεάζεται από το φύλο του εφήβου και το φύλο του γονέα.

Οι μελέτες που διερευνούν ποιες από τους δύο γονείς λειτουργεί ως κύριο πρόσωπο προσκόλλησης για το παιδί δείχνουν ότι, σε γενικές γραμμές, τα παιδιά και οι έφηβοι διατηρούν πιο στενές και πιο ποιοτικές σχέσεις με τη μητέρα απ' ό,τι με τον πατέρα (Buist, Dekovic, Meeus & van Aken, 2002· Forbes & Adams-Curtis, 2000· Paterson, Field & Pryor, 1994).

Τα εμπειρικά δεδομένα φανερώνουν επίσης ότι το επίπεδο των σχέσεων προσκόλλησης με τους γονείς είναι πιθανόν να διαφέρει στα δύο φύλα. Σε γενικές πάντως γραμμές φαίνεται ότι, στην εφηβεία, οι διαφορές φύλου στις σχέσεις με τους γονείς είναι πολύ μικρές ή μη σημαντικές (Forbes & Adams-Curtis, 2000· O'Koon, 1997). Επιπλέον, στις περισσότερες από τις μελέτες, στις οποίες τεκμηριώθηκαν διαφορές φύλου στην προσκόλληση στους γονείς, τα κορίτσια ανέφεραν πιο ασφαλή προσκόλληση απ' ό,τι τα αγόρια (Buist et al., 2002· Paterson et al., 1994· Rice, 1990). Η αλληλεπίδραση του φύλου με το πρόσωπο προσκόλλησης είναι συνήθως μη σημαντική (Buist et al., 2002).

Πολλοί θεωρητικοί της προσκόλλησης πιθανολογούν ότι, με την πρόοδο του χρόνου και την έλευση της εφηβείας, ένας στενός φίλος θα αντικαταστήσει τελικά τους γονείς στην κορυφή της ιεραρχίας των προσώπων προσκόλλησης (Ainsworth, 1989· Bowlby, 1969-1982· Weiss, 1991). Οι Hazan, Hutt, Sturgeon και Bricker (1991) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η διαδικασία εγκατάλειψης των γονιών ως προσώπων προσκόλλησης αρχίζει στην πρώτη εφηβεία και ολοκληρώνεται, ως επί το πλείστον, μέχρις ότου οι έφηβοι τελειώσουν το λύκειο.

Στην εφηβεία, οι σχέσεις γονιών-παιδιών χαρακτηρίζονται πράγματι από μια εξασθένιση στην εγγύτητα, αύξηση της συναισθηματικής απόστασης και ενίσχυση των συγκρούσεων (Holmbeck, 1996· Steinberg & Morris, 2001). Η σχετική επιδείνωση των σχέσεων προσκόλλησης των παιδιών με τους γονείς φαίνεται μάλιστα να επέρχεται στην πρώτη και τη μέση εφηβική ηλικία (Furman & Buhrmester, 1992· Paterson et al., 1994). Στην ύστερη όμως εφη-

βεία και την πρώτη νεότητα καταγράφεται μια ανάκαμψη των σχέσεων αυτών (Thornton et al., 1995). Επιπλέον, η εξέλιξη των σχέσεων προσκόλλησης με τους γονείς είναι πιθανόν να διαφέρει στα δύο φύλα (Buist et al., 2002).

Όλες οι παραπάνω μελέτες φανερώουν ότι, αν και ο δεσμός των παιδιών με τους γονείς φαίνεται να εξασθενεί κάπως στην εφηβεία, παραμένει αστόσο ισχυρός και σχετικά σταθερός. Ο ισχυρισμός αυτός υποστηρίζεται και από τα ευρήματα μελετών, οι οποίες έχουν συμπεριλάβει μεταξύ των προσώπων προσκόλλησης και τους συνομηλίκους. Για παράδειγμα, τα αποτελέσματα μελέτης των Freeman και Brown (2001) φανερώουν ότι οι γονείς και οι συνομήλικοι αποτελούν εξίσου κύρια πρόσωπα προσκόλλησης για μαθητές της Β' και της Γ' τάξης του λυκείου. Φαίνεται ακόμα ότι τα κορίτσια είναι σε θέση να αναπτύσσουν πιο υποστηρικτικές σχέσεις με τους συνομηλίκους απ' ό,τι τα αγόρια (Armsden & Greenberg, 1987· Field, Lang, Yando, & Bendell 1995· Furman & Buhrmester, 1992· Laible, Carlo, & Raffaelli, 2000· O'Koon, 1997).

Υποθέσεις της μελέτης

Στη βάση των θεωρητικών προσεγγίσεων και των εμπειρικών δεδομένων προβλέπεται ότι:

1. Τα αγόρια αναφέρουν υψηλότερους βαθμούς σωματικής και λεκτικής επιθετικότητας απ' ό,τι τα κορίτσια. Οι διαφορές φύλου στους βαθμούς του θυμού και της εχθρότητας δεν είναι σημαντικές.
2. Οι βαθμοί επιθετικότητας φθίνουν από το γυμνάσιο στο λύκειο.
3. Οι σχέσεις προσκόλλησης με τους γονείς και τους φίλους διατηρούνται σε σταθερά και σχετικά υψηλά επίπεδα κατά τη μέση και την ύστερη εφηβεία.
4. Η μητέρα είναι το κύριο πρόσωπο προσκόλλησης για τα αγόρια. Για τα κορίτσια όμως η μητέρα και οι φίλοι αποτελούν εξίσου κύρια πρόσωπα προσκόλλησης.
5. Οι διαφορές φύλου στις σχέσεις προσκόλλησης με τους γονείς δεν είναι σημαντικές. Επιπλέον, τα κορίτσια αναφέρουν πιο ασφαλή προσκόλληση στους φίλους απ' ό,τι τα αγόρια.

Μέθοδος

Δείγμα

Οι υποθέσεις της μελέτης ελέγχθηκαν με ένα δείγμα 205 μαθητών που φοιτούσαν από την Γ' τάξη του γυμνασίου μέχρι την Γ' τάξη του λυκείου. Ε

κατανομή των μαθητών του δείγματος ως προς το φύλο και τη σχολική τάξη παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1.

Κατανομή των μαθητών του δείγματος ως προς το φύλο και τη σχολική τάξη

Φύλο	Σχολική τάξη				Σύνολο
	Γ' Γυμνασίου	Α' Λυκείου	Β' Λυκείου	Γ' Λυκείου	
Αγόρια	41	27	4	7	79
% εντός του φύλου	51,8%	34,2%	5,1%	8,9%	100,0%
% εντός της σχολικής τάξης	50,0%	36,5%	15,4%	30,4%	38,5%
% του συνόλου	20,0%	13,2%	2,0%	3,4%	38,5%
Κορίτσια	41	47	22	16	126
% εντός του φύλου	32,5%	37,3%	17,5%	12,7%	100,0%
% εντός της σχολικής τάξης	50,0%	63,5%	84,6%	69,6%	61,5%
% του συνόλου	20,0%	22,9%	10,7%	7,8%	61,5%
Σύνολο	82	74	26	23	205
% εντός του φύλου	40,0%	36,1%	12,7%	11,2%	100,0%
% εντός της σχολικής τάξης	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
% του συνόλου	40,0%	36,1%	12,7%	11,2%	100,0%

Όργανα μέτρησης

Επιθετικότητα. Για την αξιολόγηση της επιθετικότητας χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο των Buss και Perry (1992), το οποίο είναι ένα από ευρύτερα χρησιμοποιούμενα ψυχομετρικά μέσα για την αξιολόγηση αυτής της εννοιολογικής κατασκευής (Halperin, McKay & Newcorn, 2002). Το ερωτηματολόγιο των Buss και Perry αποτελείται από 29 συνολικά ερωτήσεις, οι οποίες αποτυπώνουν τέσσερις διαστάσεις της επιθετικότητας: σωματική επιθετικότητα, λεκτική επιθετικότητα, θυμό και εχθρότητα. Οι απαντήσεις δίνονται σε 5βάθμια κλίμακα, από το 1 έως το 5, με τις χαμηλότερες τιμές να αντανακλούν χαμηλότερα επίπεδα επιθετικότητας.

Με στόχο τη βελτίωση της αξιοπιστίας και της παραγοντικής εγκυρότητας της ελληνικής έκδοσης του ερωτηματολογίου, από το σύνολο των 29 ερωτήσεων του πρωτότυπου ερωτηματολογίου εξαιρέθηκαν οι 7. Η εξαίρεση των 7 αυτών ερωτήσεων βελτίωσε σημαντικά την αξιοπιστία των επιμέρους κλιμάκων του ερωτηματολογίου, καθώς και τις φορτίσεις των υπόλοιπων 22 ερωτήσεων στους προβλεπόμενους παράγοντες. Οι συντελεστές αξιοπιστίας Cronbach alpha βρέθηκαν ίσοι με $\alpha = 0.86$ για τη σωματική επι-

θετικότητα, $\alpha = 0.72$ για τη λεκτική επιθετικότητα, $\alpha = 0.80$ για το θυμό, $\alpha = 0.67$ για την εχθρότητα και $\alpha = 0.90$ για το σύνολο των 22 ερωτήσεων. Οι αντίστοιχοι συντελεστές που αναφέρονται από τους Buss και Perry (1992) είναι 0.85, 0.72, 0.83, 0.77 και 0.89.

Σχέσεις προσκόλλησης. Η αξιολόγηση των σχέσεων προσκόλλησης έγινε με την αναθεωρημένη έκδοση του ερωτηματολογίου των Armsden και Greensberg (1987), το οποίο έχει τύχει ευρείας χρήσης στην ερευνητική πρακτική και του οποίου η αξιοπιστία και η εγκυρότητα είναι επαρκώς τεκμηριωμένη (Lyddon, Bradford & Nelson, 1993). Το ερωτηματολόγιο των Armsden και Greensberg είναι κατάλληλο για χρήση με εφήβους και νεαρούς ενήλικους, ηλικίας 12-20 ετών. Σύμφωνα με τους κατασκευαστές του, το ερωτηματολόγιο αυτό αποτυπώνει τις θετικές και αρνητικές θυμικές/γνωστικές διαστάσεις των σχέσεων του εφήβου με τους γονείς και τους συνομηλίκους. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τρεις ξεχωριστές κλίμακες (μητέρα, πατέρας, συνομήλικοι). Κάθε κλίμακα περιλαμβάνει 25 ερωτήσεις/προτάσεις, οι οποίες αποτυπώνουν τις αντιλήψεις του εφήβου για το βαθμό αμοιβαίας εμπιστοσύνης, την ποιότητα της επικοινωνίας και το βαθμό θυμού και αποξένωσης στις σχέσεις του με το αντίστοιχο πρόσωπο προσκόλλησης. Οι απαντήσεις δίνονται σε 5βάθμια κλίμακα, από το 1 = «Ποτέ ή σχεδόν ποτέ» έως το 5 = «Πάντα ή σχεδόν πάντα».

Οι συντελεστές αξιοπιστίας Cronbach alpha που αναφέρονται από τους Armsden και Greenberg (1987) είναι $\alpha = 0.87$ για την κλίμακα της μητέρας, $\alpha = 0.89$ για την κλίμακα του πατέρα και $\alpha = 0.92$ για την κλίμακα των συνομηλίκων. Στην παρούσα έρευνα, οι συντελεστές αυτοί βρέθηκαν ίσοι με 0.76, 0.80 και 0.82, αντίστοιχα.

Αποτελέσματα

Εξελικτικές διαφορές στην επιθετικότητα

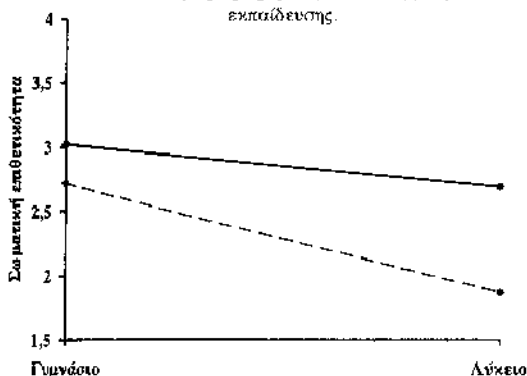
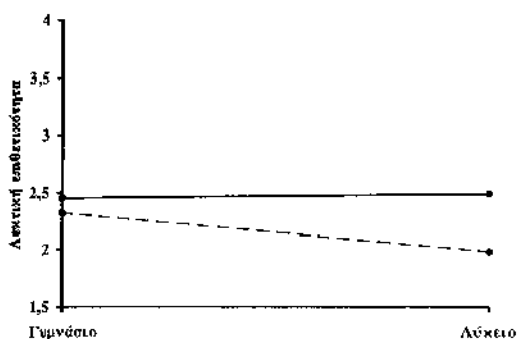
Οι μέσοι όροι των βαθμών επιθετικότητας ως προς το φύλο (αγόρι-κορίτσι) και τη βαθμίδα εκπαίδευσης (γυμνάσιο-λύκειο) παρουσιάζονται στον Πίνακα 2 και απεικονίζονται γραφικά στο Σχήμα 1. Με στόχο τη διερεύνηση των αλλαγών στην επιθετικότητα κατά την εφηβεία, οι μέσοι όροι των βαθμών επιθετικότητας υποβλήθηκαν σε αναλύσεις διακύμανσης διπλής κατεύθυνσης (two-way ANOVA's) ως προς το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Πίνακας 2.

Μέσοι όροι των βαθμών επιθετικότητας ως προς το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης

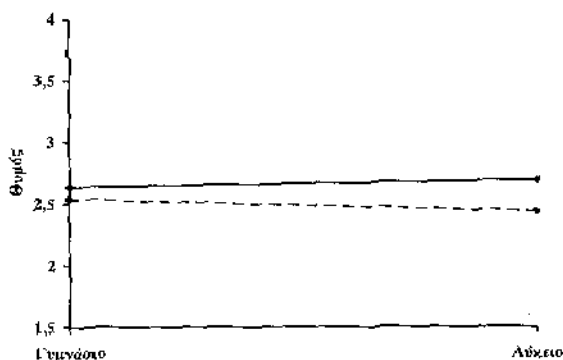
Διάσταση της επιθετικότητας	Βαθμίδα εκπαίδευσης						Α	Κ	Σ
	Γυμνάσιο			Λύκειο					
	Α	Κ	Σ	Α	Κ	Σ			
Σωματική επιθετικότητα	3.02	2.72	2.87	2.69	1.87	2.12	2.86	2.15	2.42
Λεκτική επιθετικότητα	2.45	2.32	2.39	2.49	1.98	2.14	2.47	2.09	2.24
Θυμός	2.63	2.54	2.58	2.69	2.44	2.52	2.66	2.48	2.54
Εχθρότητα	2.15	2.11	2.13	2.05	1.82	1.89	2.10	1.91	1.99

Σημείωση: Α = αγόρι, Κ = κορίτσι, Σ = σύνολο

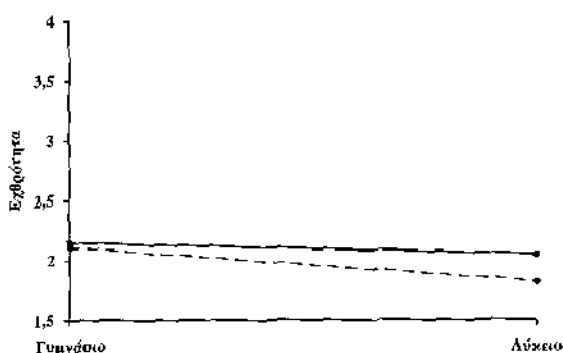
Σχήμα 1(α). Μέσοι όροι των βαθμών σωματικής επιθετικότητας ως προς το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.**Σχήμα 1(β).** Μέσοι όροι των βαθμών λεκτικής επιθετικότητας ως προς το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης

Η κύρια επίδραση του φύλου βρέθηκε στατιστικά σημαντική στη σωματική επιθετικότητα [$F(1,201)=17.325$, $p<0.001$] και τη λεκτική επιθετικότητα [$F(1,201)=8.941$, $p<0.003$], δείχνοντας ότι τα αγόρια εκδηλώνουν σε υψηλότερο βαθμό τις δύο αυτές μορφές επιθετικής συμπεριφοράς. Το ποσοστό της διασποράς των βαθμών σωματικής επιθετικότητας που μπορεί να αποδοθεί στις διαφορές φύλου βρέθηκε ίσο με 7.9%. Το αντίστοιχο ποσοστό για τη λεκτική επιθετικότητα ήταν 4.3%. Τα ποσοστά αυτά φανερώνουν ότι η επίδραση του φύλου ήταν πιο ισχυρή στη σωματική επιθετικότητα απ' ό,τι στη λεκτική επιθετικότητα. Ως προς το συναίσθημα του θυμού και την εχθρότητα, η ανάλυση

Σχήμα 1(γ). Μέσοι όροι των βαθμών θυμώ ως προς το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης

Σχήμα 1(δ). Μέσοι όροι των βαθμών εχθρότητας ως προς το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης

έδειξε ότι η κύρια επίδραση του φύλου δεν ήταν σημαντική [θυμός: $F(1,201)=11.622, p<0.204$, εχθρότητα $F(1,201)=1.792, p<0.182$]. Τα αποτελέσματα αυτά στηρίζουν την Υπόθεση (1) της μελέτης.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2 και το Σχήμα 1, οι μαθητές του λυκείου ανέφεραν, σε γενικές γραμμές, χαμηλότερα επίπεδα σωματικής επιθετικότητας, λεκτικής επιθετικότητας, θυμού και εχθρότητας απ' ό,τι οι μαθητές του γυμνασίου. Ωστόσο, η κύρια επίδραση της ηλικίας των συμμετεχόντων στην έρευνα όπως αυτή αντανακλάται στη βαθμίδα εκπαίδευσης βρέθηκε σημαντική μόνο στη σωματική επιθετικότητα [$F(1,201)=17.325, p<0.001$] ερμηνεύοντας το 8.8% τη διασποράς των βαθμών τη

συγκεκριμένης μορφής επιθετικής συμπεριφοράς. Η κύρια επίδραση της ηλικίας στη λεκτική επιθετικότητα και το θυμό δεν ήταν σημαντική [λεκτική επιθετικότητα: $F(1,201)=1.968, p<0.162$, θυμός: $F(1,201)=0.018, p<0.893$]. Ως προς την εχθρότητα η επίδραση αυτή προσέγγισε το συμβατικό όριο στατιστικής σημαντικότητας [$F(1,201)=3.481, p<0.064$]. Τα αποτελέσματα αυτά είναι, σε γενικές γραμμές, συνεπή με την Υπόθεση (2).

Όπως φανερώνει το Σχήμα 1, οι διαφορές φύλου στους βαθμούς επιθετικής συμπεριφοράς φαίνεται να αυξάνουν από το γυμνάσιο στο λύκειο δείχνοντας ότι, με την πρόοδο του χρόνου, η μείωση της επιθετικότητας έχει τάση να είναι μεγαλύτερη στα κορίτσια απ' ό,τι στα αγόρια. Ωστόσο, για μια από τις εξεταζόμενες τέσσερις διαστάσεις της επιθετικότητας η αλλη-

πίδραση του φύλου με την ηλικία δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική. Ως προς τη σωματική επιθετικότητα, όμως, η αλληλεπίδραση αυτή προσέγγισε το συμβατικό όριο στατιστικής σημαντικότητας [$F(1,201)=3.603, p<0.059$].

Εξελικτικές διαφορές στην προσκόλληση

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι των βαθμών προσκόλλησης ως προς το πρόσωπο προσκόλλησης, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης. Προκειμένου να διερευνηθούν οι εξελικτικές διαφορές στην προσκόλληση, οι μέσοι όροι των βαθμών αυτών υποβλήθηκαν σε 3 (πρόσωπα προσκόλλησης) $\times$ 2 (φύλα) $\times$ 2 (βαθμίδες εκπαίδευσης) ανάλυση διακύμανσης.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης διακύμανσης τριπλής κατεύθυνσης έδειξαν ότι το πρόσωπο προσκόλλησης είχε σημαντική κύρια επίδραση στους βαθμούς προσκόλλησης [$F(2,603)=14.660, p<0.001$]. Επιπλέον, η μέθοδος πολλαπλών συγκρίσεων Bonferroni έδειξε ότι ο μέσος όρος των βαθμών προσκόλλησης στον πατέρα ήταν σημαντικά χαμηλότερος τόσο από τον μέσο όρο των βαθμών προσκόλλησης στη μητέρα ($p<0.001$) όσο και από τον μέσο όρο των βαθμών προσκόλλησης στους φίλους ($p<0.000$). Αντίθετα, οι μέσοι όροι των βαθμών προσκόλλησης στη μητέρα και τους φίλους δεν βρέθηκαν να διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ($p<1.001$).

Πίνακας 3.

Μέσοι όροι των βαθμών προσκόλλησης ως προς το πρόσωπο προσκόλλησης, ο φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης

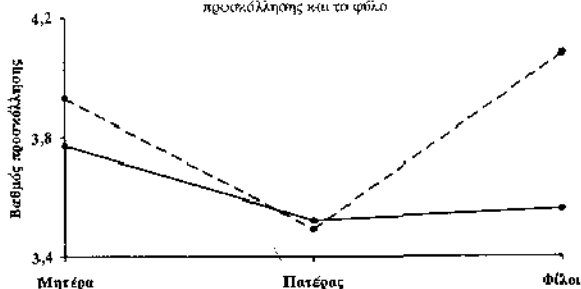
Πρόσωπο προσκόλλησης	Βαθμίδα εκπαίδευσης						Α	Κ	Σ
	Γυμνάσιο			Λύκειο					
	Α	Κ	Σ	Α	Κ	Σ			
Μητέρα	3.76	3.92	3.84	3.79	3.93	3.89	3.77	3.93	3.87
Πατέρας	3.65	3.45	3.55	3.38	3.51	3.47	3.52	3.49	3.50
Φίλοι	3.47	4.03	3.75	3.65	4.10	3.96	3.56	4.08	3.88
Σύνολο	3.63	3.80	3.72	3.61	3.85	3.77	3.62	3.83	3.75

Σημείωση: Α = αγόρι, Κ = κορίτσι, Σ = σύνολο

Η κύρια επίδραση του φύλου ήταν επίσης σημαντική [$F(1,603)=12.751, p<0.001$], δείχνοντας ότι τα κορίτσια ανέφεραν υψηλότερους βαθμούς προσκόλλησης (Μ.Ο.=3.83) απ' ό,τι τα αγόρια (Μ.Ο.=3.62).

Η κύρια επίδραση της ηλικίας δεν βρέθηκε σημαντική [$F(1,603)=0.062$,

Σχήμα 2. Μέσοι όροι των βαθμών προσκόλλησης ως προς το πρόσωπο προσκόλλησης και το φύλο

μών προσκόλλησης στον πατέρα=3.50, Μ.Ο. των βαθμών προσκόλλησης στους φίλους=3.88), δείχνουν ότι τόσο οι μαθητές του γυμνασίου όσο και οι μαθητές του λυκείου νιώθουν να διατηρούν σχετικά ασφαλή προσκόλληση και στα τρία πρόσωπα που εξετάζονται στη μελέτη, επαληθεύοντας έτσι την Υπόθεση (3).

Μόνο η αλληλεπίδραση του φύλου με το πρόσωπο προσκόλλησης βρέθηκε σημαντική [$F(2,603)=7.521, p<0.001$]. Η σημαντική αυτή αλληλεπίδραση απεικονίζεται γραφικά στο Σχήμα 2 και υποδεικνύει ότι οι διαφορές ως προς το φύλο πρέπει να ελεγχθούν για κάθε πρόσωπο προσκόλλησης και οι διαφορές ως προς το πρόσωπο προσκόλλησης πρέπει να ελεγχθούν για κάθε φύλο.

Οι έλεγχοι που πραγματοποιήθηκαν με τη βοήθεια της εντολής LMATRIX (SPSS, 1999) έδειξαν ότι, στα αγόρια, οι βαθμοί προσκόλλησης στη μητέρα (Μ.Ο.=3.77) ήταν υψηλότεροι τόσο από τους βαθμούς προσκόλλησης στον πατέρα (Μ.Ο.=3.52) [$F(1,603)=5.317, p<0.021$] όσο και από τους βαθμούς προσκόλλησης στους φίλους (Μ.Ο.=3.56) [$F(1,603)=3.969, p<0.047$]. Η διαφορά μεταξύ των βαθμών προσκόλλησης στον πατέρα (Μ.Ο.=3.52) και των βαθμών προσκόλλησης στους φίλους (Μ.Ο.=3.56) δεν ήταν σημαντική [$F(1,609)=0.098, p<0.754$]. Στα κορίτσια οι βαθμοί προσκόλλησης στον πατέρα (Μ.Ο.=3.49) ήταν χαμηλότεροι τόσο από τους βαθμούς προσκόλλησης στη μητέρα (Μ.Ο.=3.93) [$F(1,603)=25.930, p<0.001$] όσο και από τους βαθμούς προσκόλλησης στους φίλους (Μ.Ο.=4.08) [$F(1,609)=46.937, p<0.001$]. Η διαφορά μεταξύ των βαθμών προσκόλλησης στη μητέρα (Μ.Ο.=3.93) και των βαθμών προσκόλλησης στους φίλους (Μ.Ο.=4.08) δεν ήταν σημαντική [$F(1,603)=3.094, p<0.079$]. Οι διαφορές φύλου στην προσκόλληση στη μητέρα και τον πατέρα δεν βρέθηκαν σημαντικές [βαθμοί προσκόλλησης στη μητέρα: Μ.Ο. από

$p<0.803$]. Το εύρημα αυτό σε συνδυασμό με το μέγεθος των μέσων όρων των βαθμών προσκόλλησης, που κινούνται προς το άνω άκρο της 5βαθμιας κλίμακας βαθμολόγησης (Μ.Ο. των βαθμών προσκόλλησης στη μητέρα=3.87, Μ.Ο. των βαθ-

ριών=3.77, Μ.Ο. κοριτσιών=3.93, $F(1,603)=2.523$, $p<0.113$, βαθμοί προσκόλλησης στον πατέρα: Μ.Ο. αγοριών = 3.52, Μ.Ο. κοριτσιών = 3.47, $F(1,609)=0.106$, $p<0.745$]. Επιπλέον, τα κορίτσια ανέφεραν σημαντικά υψηλότερους βαθμούς προσκόλλησης στους φίλους απ' ό,τι τα αγόρια [Μ.Ο. αγοριών = 3.56, Μ.Ο. κοριτσιών = 4.08, $F(1,609)=28.530$, $p<0.001$]. Τα αποτελέσματα αυτά στηρίζουν τις Υποθέσεις (4) και (5) της μελέτης.

Συζήτηση

Στόχος της μελέτης ήταν να διερευνήσει τις διαφορές φύλου και ηλικίας στην επιθετικότητα και την προσκόλληση κατά την εφηβεία.

Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι τα αγόρια αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα σωματικής και λεκτικής επιθετικότητας απ' ό,τι τα κορίτσια. Η επίδραση μάλιστα του φύλου ήταν ισχυρότερη στη σωματική απ' ό,τι στη λεκτική επιθετικότητα. Αν και φαίνεται αρκετά πιθανό ότι οι διαφορές των δύο φύλων ως προς την επιθετικότητα έχουν βιολογική βάση (Carlo et al., 1999), ένα μέρος των διαφορών αυτών οφείλονται στον διαφορετικό τρόπο κοινωνικοποίησης των δύο φύλων (Maccoby & Jacklin, 1974· White, 2001). Η Turner (1998) αναφέρει ερευνητικά δεδομένα που δείχνουν ότι οι γονείς συμπεριφέρονται διαφορετικά στα κορίτσια και στα αγόρια. Ένα από τα πιο συστηματικά ευρήματα είναι ότι οι γονείς ενισχύουν τις δραστηριότητες και τις επιλογές του παχνιδιού οι οποίες «αρμόζουν» στο φύλο του παιδιού. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της κοινωνικοποίησης (Maccoby & Martin, 1983· Ruble & Martin, 1997), τα αγόρια εκτίθενται σε γονεϊκές πρακτικές που προάγουν τη «σκληρή» συμπεριφορά και την εξερεύνηση, αντίθετα με τα κορίτσια τα οποία εκτίθενται σε γονεϊκές πρακτικές που προάγουν την παροχή φροντίδας και τις οικείες διαπροσωπικές σχέσεις. Τα κορίτσια ενθαρρύνονται επίσης να παραμένουν περισσότερο και πιο κοντά στο σπίτι, έχουν μικρότερη ελευθερία, υπόκεινται σε αυστηρότερο έλεγχο και είναι δέκτες πιο θετικού συναισθήματος απ' ό,τι τα αγόρια (Brody, 1993). Αυτές οι διαφορετικές πρακτικές κοινωνικοποίησης φαίνεται ότι προάγουν τη σωματική επιθετικότητα περισσότερο στα αγόρια απ' ό,τι στα κορίτσια. Υποστηρίζεται ακόμα ότι ο πατέρας παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κατάλληλης για το φύλο συμπεριφοράς (Turner, 1998). Η θετική σχέση που διαπιστώθηκε στη μελέτη μεταξύ της προσκόλλησης στον πατέρα και της σωματικής επιθετικότητας των αγοριών είναι συνεπής με τον ισχυρισμό αυτό.

Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν περαιτέρω ότι, με την πρόοδο του χρόνου, η σωματική επιθετικότητα μειώνεται, με τη μείωση αυτή να τείνει να

είναι μεγαλύτερη στα κορίτσια απ' ό,τι στα αγόρια. Η προσοδευτική μείωση της συχνότητας και της έντασης της σωματικής επιθετικότητας ειδικότερα στα κορίτσια έχει διαπιστωθεί και σε άλλες έρευνες στον διεθνή χώρο (Cairns & Cairns, 1994). Ο μειωμένος βαθμός επιθετικότητας αυξανόμενη της ηλικίας, αποδίδεται σε διάφορους λόγους (Harris & Knight-Bohnhoff, 1996). Είναι, για παράδειγμα, ενδεχόμενο τα άτομα να αντιλαμβάνονται τη χρήση σωματικής επιθετικότητας για την επίτευξη κάποιων στόχων τους ως ολοένα και λιγότερο αποτελεσματική, καθώς οι ίδιοι (και το σώμα τους) υφίστανται την επίδραση του χρόνου και της γήρανσης. Είναι επίσης πιθανό, με την πρόοδο του χρόνου, τα άτομα να μαθαίνουν τρόπους για την επίτευξη των στόχων τους που δεν απαιτούν την προσφυγή στην επιθετικότητα και να ανακαλύπτουν καλύτερους μηχανισμούς για την αντιμετώπιση καταστάσεων οι οποίες, σε μικρότερη ηλικία, προκαλούσαν συναισθήματα θυμού και εχθρότητας.

Η διερεύνηση των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών των σχέσεων προσκόλλησης έδειξε ότι, στην εφηβεία, τα αγόρια αναφέρουν πιο ασφαλή προσκόλληση στη μητέρα απ' ό,τι στον πατέρα και τους φίλους. Τα κορίτσια όμως ένιωθαν να διατηρούν μια εξίσου ασφαλή προσκόλληση τόσο στη μητέρα όσο και στους φίλους. Η προσκόλληση των κοριτσιών στον πατέρα ήταν λιγότερο ασφαλής. Αυτό είναι ένα από τα πιο συστηματικά ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας και φανερώνει ότι, ακόμα και στην εφηβεία, η μητέρα εξακολουθεί να είναι το κύριο πρόσωπο παροχής φροντίδας στα παιδιά και το κύριο πρόσωπο προσκόλλησης (Allen & Land, 1999). Η αντίδειξη των φίλων ως εξίσου με τη μητέρα κύριων προσώπων προσκόλλησης για τα κορίτσια είναι συνεπής με τον ισχυρισμό ότι τα κορίτσια τείνουν να έχουν λιγότερες αλλά πιο στενές σχέσεις, σε αντίθεση με τα αγόρια που έχουν ευρύτερο κοινωνικό δίκτυο, όμως το δίκτυο αυτό χαρακτηρίζεται από σχέσεις πιο επιφανειακές (Bryant, 1994). Η μεγαλύτερη αντιληπτή οικειότητα των κοριτσιών στις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους αποδίδεται στην τάση των κοριτσιών για αυτοαποκάλυψη, καθώς και στο μεγαλύτερο ενδιαφέρον που αποδίδουν στις διαπροσωπικές σχέσεις (Field et al., 1993). Έρευνες έχουν μάλιστα δείξει ότι το είδος της προσκόλλησης σχετίζεται με την αυτοαποκάλυψη κατά τις συζητήσεις με τους συνομηλίκους (Mikulincer & Nachshon, 1991).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ainsworth, M. D. S. (1989). "Attachments beyond infancy", *American Psychologist*, 44, 709-716.
- Ainsworth, M. D. S. (1991). "Attachment and other affectional bonds across the life cycle", in C. M. Parkes, J. Stevenson-Hinde, & P. Marris (eds) *Attachment across the life cycle* (pp. 33-51). London: Routledge.
- Allen, J. P. & Land, D. (1999). "Attachment in adolescence", in J. Cassidy & P. R. Shaver (eds) *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical implications* (pp. 319-335). New York: Guilford.
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). "Human aggression", *Annual Review of Psychology*, 53, 27-51.
- Armsden, G. C. & Greenberg, M. T. (1987). "The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence", *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 427-454.
- Barefoot, J. C. (1992). "Developments in the measurement of hostility", in H. S. Friedman (ed.) *Hostility, coping and health* (pp. 13-31). Washington, DC: American Psychological Association.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences and control*. Philadelphia: Temple University.
- Bowlby, J. (1969-1982). *Attachment and loss. Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss. Vol. 2: Separation*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss. Vol. 3: Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Brody, L. R. (1993). "On understanding gender differences in the expression of emotion: Gender roles, socialization and language", in S. L. Ablon, D. Brown, E. J. Khantzian, & J. E. Mack (eds) *Human feelings: Explorations in affect development and meaning*. Hillsdale, NJ: Analytic.
- Bryant, B. K. (1994). "How does social support function in childhood?", in F. Nestmann & K. Hurrelmann (eds) *Social networks and social support in childhood and adolescence* (pp. 23-35). Berlin: de Gruyter.
- Buist, K. L., Dekovic, M., Meeus, W. & van Aken, M. A. G. (2002). "Developmental patterns in adolescent attachment to mother, father and sibling", *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 167-176.
- Buntaine, R. L. & Costenbader, V. K. (1997). "Self-reported differences in the experience and expression of anger between girls and boys", *Sex Roles: A Journal of Research*, 35, 642-652.
- Buss, A. H. & Perry, M. (1992). "The aggression questionnaire", *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459.
- Cairns, R. B. & Cairns, B. D. (1994). *Lifetime and risks: Pathways of youth in our time*. Cambridge, UK: University of Cambridge Press.
- Campbell, A. (1995). "A few good men: Evolutionary psychology and female adolescent aggression", *Ethology and Sociobiology*, 16, 99-123.
- Carlo, G., Raffaelli, M., Laible, D. J. & Meyer, K. A. (1999). "Why are girls less physically aggressive than boys? Personality and parenting mediators of physical aggression", *Sex Roles: A Journal of Research*, 40, 711-729.

- Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995). "Relational aggression, gender, and social psychological adjustment", *Child Development*, 66, 710-722.
- Crowell, J. A., Fraley, C. R. & Shaver, P. R. (1999). "Measurement of individual differences in adolescent and adult attachment", in J. Cassidy & P. R. Shaver (eds) *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical implications* (pp. 434-475). New York: Guilford.
- Emde, R. N., Plomin, R., Robinson, J., Corley, R., DeFries, J., Fulker, D. W., Reznick, J. S., Campos, J., Kagan, J. & Zahn-Waxler, C. (1992). "Temperament, emotion, and cognition at fourteen months: The MacArthur Longitudinal Twin Study", *Child Development*, 63, 1437-1455.
- Field, T., Lang, C., Yando, R., & Bendell, D. (1995). "Adolescents' intimacy with parents and friends", *Adolescence*, 30, 133-140.
- Forbes, G. B. & Adams-Curtis, L. E. (2000). "Gender role typing and attachment to parents and peers", *The Journal of Social Psychology*, 140, 258-260.
- Freeman, H. & Brown, B. B. (2001). "Primary attachment to parents and peers during adolescence: Differences by attachment styles", *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 653-674.
- Furman, W. & Buhrmester, D. (1992). "Age and sex differences in perceptions of networks and personal relationships", *Child Development*, 63, 103-116.
- Gee, R. G. (2001). *Human aggression* (2nd ed.). New York: Taylor & Francis.
- Grotevant, H. & Cooper, C. (1985). "Patterns of interaction in family relationships and the development of identity exploration in adolescence", *Child Development*, 56, 415-428.
- Halperin, J. M., McKay, K. E. & Newcorn, J. H. (2002). "Development, reliability, and validity of the Children's Aggression Scale-Parent Version", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 41, 245-252.
- Harris, M. B. (1996). "Aggressive experience and aggressiveness: Relationship to ethnicity, gender, and age", *Journal of Applied Social Psychology*, 26, 843-870.
- Harris, M. B. & Knight-Bohnhoff, K. (1996). "Personal aggressiveness", *Sex Roles: A Journal of Research*, 35, 232-244.
- Hays, N. (1998). *Εισαγωγή στην ψυχολογία, Β' τόμος* (Επόπτης ελληνικής έκδοσης Ι. Ν. Παρσκεινόπουλος). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Hazan, C., Hutt, M., Sturgeon, J. & Bricker, T. (1991, April). *The process of relinquishing parents as attachment figures*. Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Seattle, WA.
- Holmbeck, G. N. (1996). "A model of family relational transformations during the transition to adolescence: Parent-adolescent conflict and adaptation", in J. A. Graber, J. Brooks-Gunn, & A. C. Peterson (eds) *Transitions through adolescence: Interpersonal domains and context*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Howes, C. (1999). "Attachment relationships in the context of multiple caregivers", in J. Cassidy & P. R. Shaver (eds) *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical implications* (pp. 671-687). New York: Guilford.
- Laible, D. J., Carlo, G. & Raffaelli, M. (2000). "The differential relations of parent and peer attachment to adolescent adjustment", *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 45-59.
- Loeber, R. & Hay, D. (1997). "Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood", *Annual Review of Psychology*, 48, 371-410.
- Lore, R. K. & Schultz, L. A. (1993). "Control of human aggression: A comparative perspective", *American Psychologist*, 48, 16-25.

- Lyddon, W. J., Bradford, E. & Nelson, J. P. (1993). "Assessing adolescent and adult attachment: A review of current self-report measures", *Journal of Counseling and Development*, 71, 390-395.
- Maccoby, E. E. & Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford: Stanford University Press.
- Maccoby, E. E. & Martin, J. A. (1983). "Socialization in the context of the family", in P. H. Mussen (Series ed.) & E. M. Hetherington (Vol. ed.) *Handbook of child psychology. Vol. 4: Socialization, personality, and social development* (4th ed.). New York: Wiley.
- Mikulincer, M. & Nachshon, O. (1991). "Attachment styles and patterns of self-disclosure", *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 321-331.
- O'Koon, J. (1997). "Attachment to parents and peers in late adolescence and their relationship with self-image", *Adolescence*, 32, 471-482.
- Paterson, J. E., Field, J. & Pryor, J. (1994). "Adolescents' perceptions of their attachment relationships with their mothers, fathers and friends", *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 579-600.
- Rice, K. G. (1990). "Attachment in adolescence: A narrative and meta-analysis review", *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 511-538.
- Ruble, D. N. & Martin, C. L. (1997). "Gender development", in W. Damon & N. Eisenberg (eds) *Handbook of child psychology, Vol. 3: Social, emotional and personality development* (5th ed.). New York: Wiley.
- SPSS (1999). *SPSS Base 10.0: Applications guide*. Chicago, IL: SPSS Inc.
- Steinberg, L. & Morris, A. S. (2001). "Adolescent development", *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110.
- Thompson, R. (1998). "Early sociopersonality development", in W. Damon & N. Eisenberg (eds) *Handbook of child psychology, Vol. 3: Social, emotional and personality development* (5th ed., pp. 25-104). New York: Wiley.
- Thornton, A., Orbach, T. & Axinn, W. (1995). "Parent-child relationships during the transition to adulthood", *Journal of Family Issues*, 16, 538-564.
- Turner, P. (1998). *Εξελικτική ψυχολογία, 3: Βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο και ταυτότητα του Εγώ* (Επόμενη ελληνικής έκδοσης Ι. Ν. Παρασκευόπουλος, Επιμέλεια έκδοσης Ν. Δ. Γιαννίτσας). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Underwood, M. K., Coie, J. D. & Herbstein, C. R. (1992). "Display rules for anger and aggression in school-age children", *Child Development*, 63, 366-380.
- Weinberg, K. M. & Tronick, E. Z. (1997). "Maternal depression and infant maladjustment: A failure of mutual regulation", in J. Noshpitz (ed.) *The handbook of child and adolescent psychiatry*. New York: Wiley.
- Weiss, R. S. (1991). "The attachment bond in childhood and adulthood", in C. Parkes, J. Stevenson-Hinde, & P. Marris (eds), *Attachment across the life cycle* (pp. 66-76). New York: Tavistock/Routledge.
- White, J. W. (2001). "Gendered aggression across the life span", in J. Worell (ed.) *Encyclopedia of Gender*. San Diego, CA: Academic.
- Youniss, J. & Smollar, J. (1985). *Adolescent relations with mothers, fathers and friends*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Astract

The objective of study was to investigate the developmental differences in aggression and attachment relations in adolescence with a sample of 206 junior and senior high school students. The results showed that boys report higher levels of physical and verbal aggression than girls and that, with increasing age, physical aggression reduces, with this reduction tending to be higher for girls than for boys. The investigation of the developmental characteristics of attachment relations showed that, in adolescence, boys report more secure attachment to mother than to father and friends. In contrast, girls seem to maintain an equally secure attachment to both mother and friends. For girls, attachment to father was less secure.

Εύη Μακρή-Μπότσαρη

Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ, Πανεπιστήμιο Αθηνών
Δεξαμενής 54, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής
Τηλ.: 210-2814508, Fax.: 210-2844787,
e-mail: botsaris@otenet.gr